

БАЛКАНСКА АВАНТУРА ДАГЛАСА ДОЛДА

Сажетак: У Архиву Војводине у оквиру *Збирке докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину* чува се и копија рукописа *Авантура на Балкану, 1915* аутора Дагласа Мериведера Долда. Оригинал рукописа се чува у Библиотеци Колумбија универзитета у Њујорку. Даглас Долд је био свршени студент медицине Колумбија универзитета и као члан Колумбија експедиције за помоћ боравио је у Босни и Србији током лета и јесени 1915. године.

Колумбија експедицију за помоћ Србији покренуо је Михајло Пупин. Експедиција је имала за циљ да помогне у снабдевању свих делова Србије храном, медицинском опремом и лековима. Такође, експедиција је требала до донесе у Србију велику количину пољопривредних алатки, семена и др. које је обезбедио Српски одбор за пољопривредну помоћ из САД, као и да подстакне избеглице да се из пренасељених градова врате у њихове напуштене домове и помогну им у подизању нових усева.

Даглас Долд је током рада у пољској болници у Добруну (Босна) готово у потпуности изгубио вид и био је упућен у Ниш на лечење. Ту га је затекла Бугарска објава рата Србији. Рукопис представља сведочанство о тешким данима Ниша у новембру 1915. године: разарању од стране одметничког пука српске војске, уласку бугарске војске и предаји града бугарској држави, проласку немачких трупа, страдању становништва од стране окупатора. Даглас Долд није био само посматрач ових догађаја, већ је био и активни учесник, што је касније детаљно описао у рукопису. Заједно са Владиком Доситејем предао је Ниш бугарској војсци молећи за безбедност незаштићеног становништва, а заједно са својим америчким пријатељима био је често посредник између становника Ниша и окупационих власти. Због све већих проблема са очима Даглас Долд је крајем новембра 1915. године напустио Ниш и вратио се у САД.

Кључне речи: Први светски рат, Србија 1914–1918, Ниш 1915, Даглас Мериведер Долд, Douglas Meriweather Dold, Колумбија експедиција за помоћ, Columbia Relief Expedition.

Увод

Поред великог броја драгоцених докумената, Архив Војводине у својим депоима чува и *Збирку докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину*. Већи део грађе збирке се односи на обележавање 125-огодишњице рођења Михајла Пупина. У склопу обележавања ове годишњице у Новом Саду и Идвору је од 4. до 7. октобра 1979. године одржан научни скуп *Живот и дело Михајла Идворског Пупина*.¹ Током припрема за одржавање скупа спроведено је и истраживање о архивској грађи која се односи на великог српског и америчког научника. Тако су се у овој збирци нашле и копије драгоцених докумената који су настали од 1912. до 30-их година XX века, а чији оригинали се чувају у одељењу за ретке књиге и рукописе Библиотеке Колумбија универзитета, Рукописном одељењу Матице српске и Архиву Србије. Један од ових докумената је и рукопис *Авантура на Балкану, 1915 (Adventure in the Balkans, 1915)* аутора Дагласа Мериведера Долда (Douglas Meriweather Dold). Рукопис је на енглеском језику и писан је писаћом машином. Оригинал рукописа се чува у Библиотеци Колумбија универзитета, одељењу за ретке књиге и рукописе, у оквиру *Докумената Михајла Идворског Пупина, 1800–1995*.² Ова библиотека је 1962. године добила рукопис од Библиотеке Вирџинија универзитета која је била посредник између Грок Мики (Grocke Mikey), власнице рукописа, и њујоршке библиотеке.³ Библиотека Вирџинија универзитета у оквиру својих збирки чува и *Документе породице Долд, 1915–35*,⁴ а међу њима и изворни рукопис *Авантура на Балкану, 1915*. У овом рукопису је начињено неколико исправки које никада нису унете у примерак који се налази у Библиотеци Колумбија универзитета.⁵

¹ *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979, Novi Sad, 1985.*

² Michael Idvorsky Pupin papers, 1800–1995, http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd_4079580/, 16. новембар 2016.

³ Архив Војводине, Ф. 542 *Збирка докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину*, 1912–1985, кутија 2, 47.

⁴ Papers of the Dold family [manuscript] 1915-35, <https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273>, 16. новембар 2016.

⁵ АВ, Ф. 542, 47.

Није познато када је рукопис настао. Даглас Долд наводи да му је у писању и присећању догађаја много помогао дневник његовог брата Елиота Долда (Elliott Dold), који је он водио за време експедиције на Балкану и који је сплетом срећних околности сачуван од строгих прегледа немачких граничних власти током путовања браће од Ниша до Ротердама крајем новембра и почетком децембра 1915. године.⁶

Даглас Мериведер Долд рођен је 7. фебруара 1888. године у Њујорку, у породици угледног психијатра Вилијама Елиота Долда (William Elliott Dold). Пратећи породичну традицију, 1915. године дипломирао је медицину на Колумбија универзитету. Одмах по дипломирању, као члан Колумбија експедиције за помоћ (Columbia Relief Expedition), стиже на ратом захваћени Балкан. Током боравка у Босни и обављања лекарског посла у једној пољској болници готово је у потпуности изгубио вид⁷ и био је упућен у Ниш на лечење. Ту га је затекла Бугарска објава рата Србији. По повлачењу српске војске и већине становништва из Ниша, заједно са још петорицом својих америчких пријатеља, остао је у граду и био је сведок уласка бугарске и немачке војске у ратну престоницу Србије. Недуго затим напушта Србију и враћа се у САД. На жалост, оштећења вида су постајала све већа и постепено је постао слеп. Међутим, то га није спречило да се бави уредничким послом (уређивао је два часописа, претпоставља се уз помоћ брата) и да публикује низ научно-фантастичних прича. Умро је 6. маја 1931. године.⁸ За санитетске заслуге у Првом светском рату одликован је постхумно Крстом милосрђа од стране југословенске државе 1935. године.⁹

⁶ На граничном прелазу између Немачке и Холандије царинска контрола је била врло детаљна. Цариници су отварали целокупан пртљаг и одузимали сав писани и штампани материјал, као и фотографије и филмове. Детаљно су претресани и сами путници. Одузети материјал је прегледан и касније је, ако није био од војног значаја, враћан путницима. Дневник Елиота Долда је био завијен у пиџаму и само сплетом срећних околности немачки цариници га нису открили. – АВ, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans, 1915*, 67–68.

⁷ Није тачно познато шта је довело до знатног оштећења вида Дагласа Долда. Он каже да се све десило одједном и да су највероватнији узроци били велики физички напор и глад којима је свакодневно био изложен.

⁸ Dold, Douglas, http://www.sf-encyclopedia.com/entry/dold_douglas, 18. новембар 2016; Douglas M. Dold, <http://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?19051>, 18. новембар 2016.

⁹ Papers of the Dold family [manuscript] 1915-35, <https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273>, 16. новембар 2016.

Колумбија експедиција за помоћ

Иако је прву ратну годину завршила као победник, Србија је на почетку 1915. године била исцрпљена због огромних људских губитака и великих ратних разарања којима је била изложена. Тешкоће су биле вишеструко увећане појавом заразних болести, нарочито избијањем епидемије пегавог тифуса која је оставила несагледиве последице на српску војску и становништво. Епидемије су широко харале већ крајем 1914, врхунац су достигле у фебруару и марту 1915. након чега, услед предузетих санитарних и медицинских мера, долази до њиховог постепеног смиривања и престанка. Већ од краја 1914. и нарочито почетком 1915, из иностранства је у Србију почела стизати велика помоћ у медицинском особљу, средствима и новцу, а пошилаоци су биле владе, националне организације Црвеног крста, различита добротворна удружења и појединци.¹⁰ Са циљем пружања хуманитарне помоћи у Србију је у јулу 1915. стигла и Колумбија експедиција за помоћ.

Колумбија експедицију за помоћ Србији покренуо је Михајло Пупин, професор Колумбија универзитета и почасни конзул Краљевине Србије у Њујорку, велики научник у угледни члан америчке заједнице. Користећи свој углед, по избијању Првог светског рата је интензивирао свој национално-политички рад у САД. Био је врло активан у прикупљању и слању добровољаца у Србију и сакупљању прилога за помоћ српском Црвеном крсту. У америчкој штампи дао је многе изјаве о Србији и њеној борби које су наишле на широк одјек у САД. Један од основних задатака Пупина била је агитација у јавности да се у Србију упуте разне мисије (преко америчког Црвеног крста), створе потпорни одбори (Одбор за помоћ Србији – Serbian Relief Comitte) и хуманитарна друштва за помоћ деци (Удружење за збрињавање српске сирочади – Serbian Child Welfare Association). Све ове организације су деловале током рата са запаженим успехом.¹¹

Колумбија експедиција за помоћ требала је да ради под супервизијом америчког Црвеног крста и имала је за циљ да помогне у снабдевању свих делова Србије храном, медицинском опремом и

¹⁰ А. Митровић, П. Ивић, Д. Живковић, П. Палавестра, Д. Медаковић, Р. Самарџић, В. Тешић, *Историја српског народа*, књ. 6, *Од Берлинског конгреса до уједињења: 1878–1918*, том 2, 79.

¹¹ „Dragoljub Živojinović, Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim američkim državama 1914–1915“, *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979*, 360–361.

лековима. Такође, експедиција је требала до донесе у Србију велику количину пољопривредних алатки, семена и др. које је обезбедио Српски одбор за пољопривредну помоћ из САД (Serbian Agricultural Relief Committee), као и да подстакне избеглице да се из пренасељених градова врате у њихове напуштене домове и помогну им у подизању нових усева.¹² Због недостатка превозних средстава у Србији, било је предвиђено да се из Америке допреме и аутомобили којима би хуманитарна помоћ била дистрибуирана широм земље.¹³ Велики део финансијских средстава за овај подухват обезбедио је амерички Одбор милосрђа (Committee of Mercy) који је за ове сврхе донирао 10.000 долара,¹⁴ док су остале хуманитарне организације и појединци сакупили још 15.000 долара.¹⁵

Први позив волонтерима за хуманитарни рад у Србији у оквиру Колумбија експедиције за помоћ објављен је 26. априла 1915. у дневном гласилу Колумбија универзитета, *Columbia Daily Spectator*, а потом и 30. априла у *Њујорк тајмсу*.¹⁶ У позиву се наводи да је експедиција организована од стране Михајла Пупина, те се позивају волонтери, студенти са свих америчких универзитета, да се пријаве за хуманитарни рад у Србији током летњег распуста. Посебно је наглашено да заинтересовани студенти треба да поседују или да знају да управљају аутомобилом. Наведено је и да ће све бити учињено да се чланови експедиције заштите од ратних опасности – да неће бити излагани ратним дејствима и да ће бити предузете високе мере

¹² АВ, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans, 1915*, 1. Професор Пупин, јуна 1915. године, наводи да се у јужној Србији налази око 600.000 избеглица из северозападних делова земље који живе збијени у градовима у нехигијенским условима, без средстава за живот и довољно хране. Идеја је била да се ово становништво врати у своје домове и да поново покрену пољопривредну производњу. – „Амерички студенти у Србији“, *Политика*, 18. јун 1915, број 4062, 1.

¹³ Србија је 1915. године имала великих проблема са саобраћајницама и превозним средствима, те је комуникација била знатно отежана. Пuteви су били оштећени, пруга ка Солуну, главна саобраћајница Србије у том периоду, била је преоптерећена, није било довољно вагона и локомотива. Владала је несташница бензина, а за потребе војске је била реквирирана готово сва расположива стока за вучу. – А. Митровић и др, *Историја српског народа*, књ. 6, *Од Берлинског конгреса до уједињења: 1878–1918*, том 2, 76–77.

¹⁴ „Appeal Issued for Red Cross Volunteers“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, 26 April 1915, 1; „Calls for Autos for Serbia“, *The New York Times*, April 30, 1915.

¹⁵ „25 Columbia Men to Help Serbians“, *New-York Tribune*, June 02, 1915, 5.

¹⁶ „Appeal Issued for Red Cross Volunteers“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, 26 April 1915, 1; „Calls for Autos for Serbia“, *The New York Times*, April 30, 1915.

заштите против заразних болести, у првом реду против пегавог тифуса. Средства добијена од Одбора милосрђа требала су да буду утрошена за опремање специјалног кампа чија би најсавременија опрема обезбедила потпуну заштиту чланова експедиције од могућих заразних болести.

Професор Пупин је 14. маја 1915. године на Колумбија универзитету одржао састанак са студентима заинтересованим за хуманитарни рад у Србији у оквиру Колумбија експедиције за помоћ.¹⁷ Том приликом је објаснио шта су задаци експедиције, које безбедоносне мере које ће бити предузете да би се спречила евентуална зараза чланова експедиције¹⁸ и позвао је све заинтересоване да се што пре пријаве. У оквиру припремних акција за организовање експедиције Пупин је на Колумбија универзитету организовао и предавање Јелене Лозанић о приликама у Србији.¹⁹

Колумбија експедиција за помоћ испловила је из њујоршке луке паробродом Темистокле 26. јуна 1915. и упутила се ка првој одредници, највећој грчкој луци, Пиреју. Експедицију су чинила 24 студента, углавном са Колумбија универзитета,²⁰ и 26 америчких Срба који су ишли у својству преводилаца и који су требали да остану у Србији и након повратка експедиције у САД те јесени.²¹ Експедиција је требала да исплови десет дана раније, али је неколико дана пре поласка датум пута померен.²² Аутомобили потребни за експедицију, њих 24 посебно набављених за ове потребе, послати су пут Европе ранијим паробродом.²³

¹⁷ „Prof. Pupin Tells of Serbian Relief“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 176, 15 May 1915.

¹⁸ Једна од превентивних мера је требало да буде и вакцинисање чланова експедиције новооткривеном вакцином против тифуса, али и вакцинама против других заразних болести.

¹⁹ „Serbia's Condition Vividly Disclosed“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 181, 26 May 1915, 1.

²⁰ E. Colbi, G. R. Bell, E. E. Childs, A. J. Cokefair, D. M. Dold, W. E. Dold, W. W. Eaton, G. K. Eads, A. E. Evans, A. M. Frantz, E. H. Jesup, P. F. Jones, L. L. Little, G. B. Logan, D. S. McChesney, W. H. Mallory, D. Peters, W. Pritchett, P. H. Ryan, G. Sanders, P. G. R. Smith, N. A. Tanock, D. D. Warner, M. Banitah. – „Students Going to Serbia“, *The New York Times*, June 24, 1915; „Columbia Men Sail to Relieve Serbs“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, 5 July 1915, 1–2.

²¹ AB, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans, 1915*, 1; „Columbia Men Sail to Relieve Serbs“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, 5 July 1915, 1–2.

²² AB, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans, 1915*, 1.

²³ „Students Going to Serbia“, *The New York Times*, June 24, 1915.

Чланови експедиције су безбедно стигли у Пиреј и после кратког предаха наставили су пут бродом за Солун, где су стигли 16. јула 1915. године.²⁴ У Солуну су остали неколико дана и потом су возом наставили пут до Ниша, где стижу 24. јула.²⁵ Прве две недеље, чекајући аутомобиле и опрему за камп, чланови експедиције су били смештени у нишкој Другој резервној војној болници.²⁶ У међувремену су помагали у хуманитарном раду у Нишу, а са активностима због којих су и дошли су почели тек крајем августа. Према сведочењу члана експедиције Гилберта Сандерса (Gilbert Sanders), тада је део експедиције упућен на југ Србије и у Македонију, са циљем провере спровођења прописаних санитарних мера у борби против тифуса и евидентирања оболелих од заразних болести. Они су аутомобилима обилазили забачана планинска села и засеоке, често ризикујући своје животе на стрмим, тешко проходним планинским путевима. Епидемиолошка ситуација у тим местима била је добра, заразних болести готово да није било. Становништво, углавном жене и деца, враћало се свакодневном животу. Други део експедиције био је послат на север Србије, у регион Смедерева и Пожаревца, где су имали задатак да транспортују кукуруз у складишта или до најближе железничке станице. Такође, кукуруз је достављан и становништву. Сви пољопривредни радови и транспорт су обављани ужурбано, јер се очекивао скори напад немачке и аустријске војске.²⁷

Крајем септембра и током прве половине октобра 1915. године, по окончању експедиције, у Сједињене Америчке Државе вратило се десет чланова, док су остали чланови наставили са хуманитарним радом у Србији и Босни. Међу онима који су остали био је и Даглас Долд, стационаран у болници у Добруну као лекар.²⁸

²⁴ „Columbia Party Reaches Greece“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 212, 11 August 1915, 1.

²⁵ „Columbia Volunteers in Stricken Serbia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 20, 20 October 1915, 5; „Eye Witness' Account of War Conditions in Serbia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 54, 2 December 1915, 7.

²⁶ „Columbia Volunteers in Stricken Servia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 22, 22 October 1915, 5.

²⁷ „Columbia Volunteers in Stricken Servia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 24, 25 October 1915, 5.

²⁸ „Columbia Students Safe“, *The New Yourk Times*, October 19, 1915.

Балканска авантура Дагласа Долда

По повлачењу српске војске и већине становништва из Ниша, Даглас Долд је заједно са још петорицом својих америчких пријатеља остао у граду. По расформирању Колумбија експедиције за помоћ, у Нишу су поред Дагласа остали његов брат Елиот Долд, Л. Л. Литл (Little), Елмер Е. Чајлдс (Elmer E. Childs), Глен Р. Бел (Glen R. Bell) и Николас Неоковић (Nickolas Neoskovitch). Даглас Долд је претходно боравио у Добруну, у Босни, где је радио као лекар у пољској болници и где је готово у потпуности изгубио вид. Ради лечења вратио се у Ниш, где га је затекла бугарска објава рата Србији.²⁹ Током овог периода браћа Долд нису имала контакт са САД, те су се у једном моменту, у децембру 1915, у америчкој штампи појавиле вести о њиховом заробљавању од стране Бугара.³⁰ Интересанто је да је Даглас Долд 24. новембра 1915. послао писмо министру САД у Атини у којем га је обавестио да су бивши чланови Колумбија експедиције у Нишу и да су наставили свој рад под окриљем Бугарске, али је то писмо до америчке јавности стигло тек 19. децембра.³¹

Рукопис *Авантура на Балкану* почиње описом догађаја који су се збили 6. новембра 1915. године, дана када су у Ниш ушле бугарске трупе.³² Већина становништва које је остало у Нишу биле су жене, нешто старијих и мноштво деце. Сви су били у великом страху и сматрали су да ће бити убијени чим Бугари уђу у гард. Међутим, те ноћи између 5. и 6. новембра, Ниш је страдао од Двадесетог пука српске војске, пука који је био састављен од затвореника који су били пуштени из затвора и регрутовани у војску. Дан пре тога, у Белој Паланци, у овом пуку је избила побуна и град је опљачкан и запаљен од стране побуњеничке војске. Под дејством алкохола побуњеници су се упутили у Ниш. Проваљивали су у куће и продавнице, пљачкали су и уништавали све што би се нашло испред њих. Локали у главној улици су били потпуно уништени, а роба коју нису однели лежала је разбацана и изгажена по блатњавој калдрми. Током дана,

²⁹ АВ, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans, 1915*, 5.

³⁰ „In Hands of Bulgars“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 59, 8 December 1915, 6; „Columbia Boys Prisoners“, *The New York Times*, December 12, 1915.

³¹ „Columbia Men, Held by Bulgars, Safe in Nish“, *New-York Tribune*, December 19, 1915.

³² У рукопису се наводи да је то 5. новембар 1915, али након консултовања стручне литературе утврђено је да се ради о 6. новембру 1915. године.

побуњеници су се обрушили и на складишта у којима је чувана хуманитарна помоћ³³ причинивши знатну материјалну штету.³⁴

У тој атмосфери бугарска војска се приближила Нишу. Бојећи се за животе становника града, Нишки владика Доситеј Васић³⁵ је затражио помоћ од бивших чланова Колумбија експедиције да заједно са њим дочекају бугарске снаге, надајући се да ће америчка неутралност и утицај у Бугарској спасити становнике од страдања. Тако је америчка делегација, у саставу Даглас Долд, Литл и Николас Неоковић, кренула заједно са владиком Доситејем у сусрет бугарској војсци. *Поворка је била сачињена од малог дечака обученог у црквену одору који је ишао на челу и носио белу заставу на штапу. Владика са градоначелником с једне, и са мном, с друге стране, носили су неки људи из града у великим столицама; одмах иза нас су ишли Ник, како би ми преводио, док је Литл ишао са стране [...] Иза је текла поворка грађана која је наставила са кукњавом, врло сличној оној која се могла чути у погребним поворкама. Свештеници у својим најсвечанијим одорама су окружили Владика [...], наводи Долд описујући предају Ниша Бугарима.³⁶ Предајући град непријатељу, Владика је одржао говор молећи их да у град уђу тихо и без употребе силе. Говор је одржао и Долд. Он је објаснио разлог останка Американаца у граду, замолио је бугарске војнике да не дозволе никакво насиље према незаштићеном становништву, као и да чувају складишта са хуманитарном помоћи. На то је високи бугарски официр одговорио да Бугарска не долази као освајач, већ као заштитник и да становништво не треба да се плаши било каквог насиља. *Ниш се напослетку предао. Време од којег су страховали је наступило, али уместо потпуног масакра, за који су људи чврсто веровали да ће се десити, ове трупе су мирно марширале освојеним улицама на путу ка Саборној цркви како би обавиле молитву захвалнице. Све је било толико другачије од очекиваног да је било тешко схватити да је град освојен и да је уместо српског постао**

³³ Заједно са српском војском и становништвом, из Ниша се повукла и већина чланова страних хуманитарних мисија. Међутим, било је немогуће да са собом понесу и хуманитарну помоћ којом су управљали. Тако је Нишу остало низ складишта пуних хране, медицинске и друге робе. Нека од њих су у овим данима била под управом бивших чланова Колумбија експедиције за помоћ.

³⁴ АВ, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans, 1915*, 2–4, 6–7, 13–15.

³⁵ У рукопису се не наводи име владике, оно је утврђено на основу литературе. – Владимир Китановић, *Ниш у Првом светском рату 1914–1918*, Ниш, 1985, 363.

³⁶ АВ, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans, 1915*, 9.

бугарски, сведочи Долд.³⁷ О овим догађајима, предаји Ниша Бугарима, писала је опширно и америчка штампа.³⁸

Даглас Долд, говорећи о бугарској окупацији Ниша, највише говори о приликама у нишким болницама и стању са залихама хуманитарне помоћи за коју су Американци били задужени. За бугарску окупациону управу наводи да се према њима готово у свакој прилици односила добро. Литл, један од бивших чланова Колумбија експедиције, био је дописник *Њујорк трибјуна*. Задовољни његовим чланком о предаји Ниша, Бугари су га објавили у свим бугарским новинама и од њега су захтевали да сваки дан напише по један нови. Долд сматра да је та чињеница највише допринела стабилности положаја бивших чланова Колумбија експедиције у Нишу.³⁹

Стигла је зима, у граду је владала несташица хране, огрева, бензина, српски папирни новац је проглашен безвредним, а сребрном динару је смањена вредност. У Нишу је заведен полицијски час, становништво се морало пријавити бугарским властима ради пописа, наређена је предаја свог оружја и муниције. Многи становници Ниша, забарикадирани у својим кућама, нису чули за ова наређења те нису ни поступили по њима. Бугарски војници су претраживали куће у потрази за оружјем и муницијом која није предата, те су многи становници Ниша били ухапшени. Долд и остали чланови експедиције су покушали да посредују између преплашеног становништва и бугарских власти и помогну несрећним људима. Такође, сматрали су и да је дошао тренутак да се залихе хране из хуманитарне помоћи којом су они управљали поделе гладном становништву Ниша. Ове планове је осујетио улазак немачке војске у град.⁴⁰

Тог поподнева, око један сат, војска је саопштила да је преко 80.000 војника промарширало улицама Ниша и испод тријумфалене

³⁷ Исто, 11.

³⁸ Када су се браћа Долд вратила у САД, велики број америчких медија је објавио причу Дагласа Долда о предаји Ниша бугарској војсци. – „Serbs Sack in Flight from Bulgarians“, *New-York Tribune*, December 19, 1915, 10; „Nish Surrendered by an American“, *The New York Times*, December 25, 1915; „American Surrendered Nish to the Bulgars“, *Evening Star*, December 25, 1915, 11; „New Yorker Gave Up Nish to Bulgarians“, *The Washington Times*, December 25, 1915, 2; „American Yields Serb City to Bulgars“, *El Paso Herald*, December 25, 1915; „All Depended on a Blind American“, *The Ocala Evening Star*, December 25, 1915, 1; „He Gave Up Nish“, *The Topeka State Journal*, December 25, 1915; „American Surrendered Serb Capital“, *The Hartford Republican*, December 31, 1915.

³⁹ АВ, Ф. 542, 47, Douglas Meriweather Dold, *Adventure in the Balkans*, 1915, 26.

⁴⁰ Исто, 32–35.

капије, подигнуте за дочек престолонаследника Бугарске, где их је примио генерал Бојађев и немачки Шварг, коњица, артиљерија, пешадија; пољске кухиње у којима се кувало током марша; кола за поправку; пољски телеграф и телефон; бициклички корпуси; болничке јединице; велики камиони; ковачке радионице на точковима – тог дана је покретни град прошао кроз Ниш [...] ⁴¹ Сва ова војска је те ноћи смештена по кућама у Нишу. Те ноћи, владајући се без икаквих стега, немачки војници су починили низ разбојништава, деструкција и зверстава. Под дејством алкохола, бахатог понашања, пљачкали су и уништавали све што би се нашло испред њих. Ови војници су сутрадан напустили Ниш, али су дошли други, по речима Долда, са још горим понашањем. *Извештаји из читавог града су бивали све гори и гори. Неколико жена је починило самоубиство; сви су се бојали најгорег и били су спремни да почине исто. Чуле су се гласине да су Немци сместили коње у Саборну цркву и пребили два бугарска жандара који су покушали да их натерају да оду. [...] У малој цркви изван града, Немци су исцепали и исекли иконе и оскрнавили целу грађевину.* ⁴² Оваква ситуација је потрајала неколико дана, све док су немачке трупе пролазиле кроз Ниш.

Крајем новембра, браћа Долд су одлучила да напусте Ниш и да се врате у САД, првенствено јер су Дагласови проблеми са очима бивали све већи. Са њима је на пут кренуо и доктор Пајл (Pyle), који је радио у оквиру америчке хуманитарне мисије у војној болници у Нишу. Литл је отишао на фронт и требало је да извештава из бугарске војске, док су Бел, Чајлдс и Ник требали да остану у Нишу још неко време и да се постарају да расподела хуманитарне помоћи којом су управљали протекне у најбољем реду. Потом је било планирано да Бел и Чајлдс крену за браћом Долд, а да Ник остане у Нишу и сачека Литлов повратак са фронта. ⁴³

Браћа Долд и Пајл су путовали десет дана од Ниша преко Софије, Будимпеште, Беча, Берлина до Ротердама. Европа је била у рату, могућности превоза много лошије него у мирнодопско време, а потребна документа за пут није било лако набавити. Из Ротердама за САД су испловили 10. децембра, а у њујоршку луку су стигли 23. децембра 1915. године. ⁴⁴ Тиме је балканска авантура Дагласа Долда била завршена.

⁴¹ Исто, 36.

⁴² Исто, 41.

⁴³ Исто, 42–45.

⁴⁴ Исто, 46–71.

Рукопис *Авантура на Балкану* никада није публикован у целости. Објављен је део рукописа преведен на српски језик у четири издања.⁴⁵ Надамо се да ће овај драгоцен извор за проучавање Првог светског рата на територији Србије бити објављен у целости наредне године у издању Архива Војводине.

Summary DOGLAS DOLD'S BALKAN ADVENTURE

Dr. Nikola Koča Jončić's collection of documents of Mihajlo Pupin is part of Archives of Vojvodina's repository of records and includes copy of the manuscript named *Adventure in the Balkans* by Douglas Meriweather Dold. The original of the manuscript is being kept in Columbia University's libraries, New York. Douglas Dold was Columbia University's medical graduate and as a member of Columbia Relief Expedition, he resided in Bosnia and Serbia during the summer and autumn of 1915.

Columbia Relief Expedition was organized by Mihajlo Pupin. The expedition's primary goal was to provide all regions of Serbia with food, medical equipment and supplies. Also, this expedition was supposed to bring a considerable amount of farming implements, seeds, etc., which was provided by the Serbian Agricultural Relief Committee, as well as to prompt refugees to move from the overcrowded cities to their abandoned homes and help them plant new crops.

During his work in a field hospital in Dobrun, Bosnia, Douglas Dold almost completely lost his eyesight and was sent for treatment in Niš. That is when the Bulgarian declaration of war upon Serbia happened. The manuscript represents a testimony about the difficult days in Niš during November 1915: the destruction done by the Serbian army's renegade regiment, the entry of Bulgarian army, city's surrender to the Bulgarian state, passage of the German troops, people's suffering caused by the occupiers. Douglas Dold wasn't just a mere observer of these events, but an active participant, which he later on described in the manuscript.

⁴⁵ Објављени су преводи дела рукописа који се чува у Библиотеци Вирџинија универзитета. – Д. М. Доло, „Валпургијска ноћ“, *Ратна престоница Ниш: 1914. и 1915.* Ниш, 2014, 334–343; Д. М. Доло, „Valpurgijska noć“, *Niš u delima putopisaca: od IV do XX veka*, Ниш, 2001, 296–303; Д. М. Доло, „Валпургијска ноћ“, *Ратна престоница Ниш: 1914–1915.* Ниш, 1996, 271–279; Д. М. Доло, „Авантура на Балкану (1915)“, *Градина: часопис за књижевност, уметност и друштвена питања*, број 6–8, 1995, 101–110.

Together with bishop Dositej, he surrendered Niš to the Bulgarian army, imploring them for safety of defenseless people. Together, with his American friends, he was often a mediator between the people of Niš and occupation authorities. Due to the increasing problem with his eyesight, Douglas Dold left Niš and returned to USA by the end of November 1915.

Извори и литература

1. Архив Војводине, Ф. 542 Збирка докумената др Николе Коче Јончића о Михајлу Пупину;
2. А. Митровић, П. Ивић, Д. Живковић, П. Палавестра, Д. Медаковић, Р. Самарцић, В. Тешић, *Историја српског народа*, књ. 6, *Од Берлинског конгреса до уједињења: 1878–1918*, том 2;
3. Владимир Китановић, *Ниш у Првом светском рату 1914–1918*, Ниш, 1985;
4. *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979*, Novi Sad, 1985;
5. „Dragoljub Živojinović, Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim američkim državama 1914–1915“, *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979*, 359–370;
6. Д. М. Доло, „Валпургијска ноћ“, *Ратна престоница Ниш: 1914–1915*, Ниш, 1996, 271–279;
7. Д. М. Доло, „Валпургијска ноћ“, *Ратна престоница Ниш: 1914. и 1915*, Ниш, 2014, 334–343;
8. Д. М. Доло, „Valpurgijska noć“, *Niš u delima putopisaca: od IV do XX veka*, Niš, 2001, 296–303;
9. Д. М. Доло, „Авантура на Балкану (1915)“, *Градина: часопис за књижевност, уметност и друштвена питања*, број 6–8, 1995, 101–110;
10. „Амерички студенти у Србији“, *Политика*, 18. јун 1915, број 4062, 1;
11. „Appeal Issued for Red Cross Volunteers“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 159, 26 April 1915, 1;
12. „Prof. Pupin Tells of Serbian Relief“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 176, 15 May 1915, 1;
13. „Serbias's Condition Vividly Disclosed“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 181, 26 May 1915, 1;
14. „Columbia Men Sail to Relieve Serbs“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 185, 5 July 1915, 1–2;

15. „Columbia Party Reaches Greece“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LVIII, Number 212, 11 August 1915, 1;
16. „Columbia Volunteers in Stricken Serbia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 20, 20 October 1915, 5;
17. „Columbia Volunteers in Stricken Servia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 22, 22 October 1915, 5;
18. „Columbia Volunteers in Stricken Servia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 24, 25 October 1915, 5;
19. „Eye Witness' Account of War Conditions in Serbia“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 54, 2 December 1915, 7;
20. „In Hands of Bulgars“, *Columbia Daily Spectator*, Volume LIX, Number 59, 8 December 1915, 6;
21. „Calls for Autos for Serbia“, *The New Yourk Times*, April 30, 1915;
22. „Students Going to Serbia“, *The New Yourk Times*, June 24, 1915;
23. „Columbia Students Safe“, *The New Yourk Times*, October 19, 1915;
24. „Columbia Boys Prisoners“, *The New Yourk Times*, December 12, 1915;
25. „Nish Surrendered by an American“, *The New Yourk Times*, December 25, 1915;
26. „25 Columbia Men to Help Serbians“, *New-York Tribune*, June 02, 1915, 5;
27. „Columbia Men, Held by Bulgars, Safe in Nish“, *New-York Tribune*, December 19, 1915;
28. „Serbs Sack in Flight from Bulgarians“, *New-York Tribune*, December 19, 1915, 10;
29. „American Surrendered Nish to the Bulgars“, *Evening Star*, December 25, 1915, 11;
30. „New Yorker Gave Up Nish to Bulgarians“, *The Washington Times*, December 25, 1915, 2;
31. „American Yields Serb City to Bulgars“, *El Paso Herald*, December 25, 1915;
32. „All Depended on a Blind American“, *The Ocala Evening Star*, December 25, 1915, 1;
33. „He Gave Up Nish“, *The Topeka State Journal*, December 25, 1915;
34. „American Surrendered Serb Capital“, *The Hartford Republican*, December 31, 1915;

35. Michael Idvorsky Pupin papers, 1800–1995,
http://www.columbia.edu/cu/lweb/archival/collections/ldpd_4079580/, 16. новембар 2016;
36. Papers of the Dold family [manuscript] 1915–35,
<https://search.lib.virginia.edu/catalog/u3901273>, 16. новембар 2016;
37. Dold, Douglas, http://www.sf-encyclopedia.com/entry/dold_douglas, 18. новембар 2016;
38. Douglas M. Dold, <http://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?19051>, 18. новембар 2016.